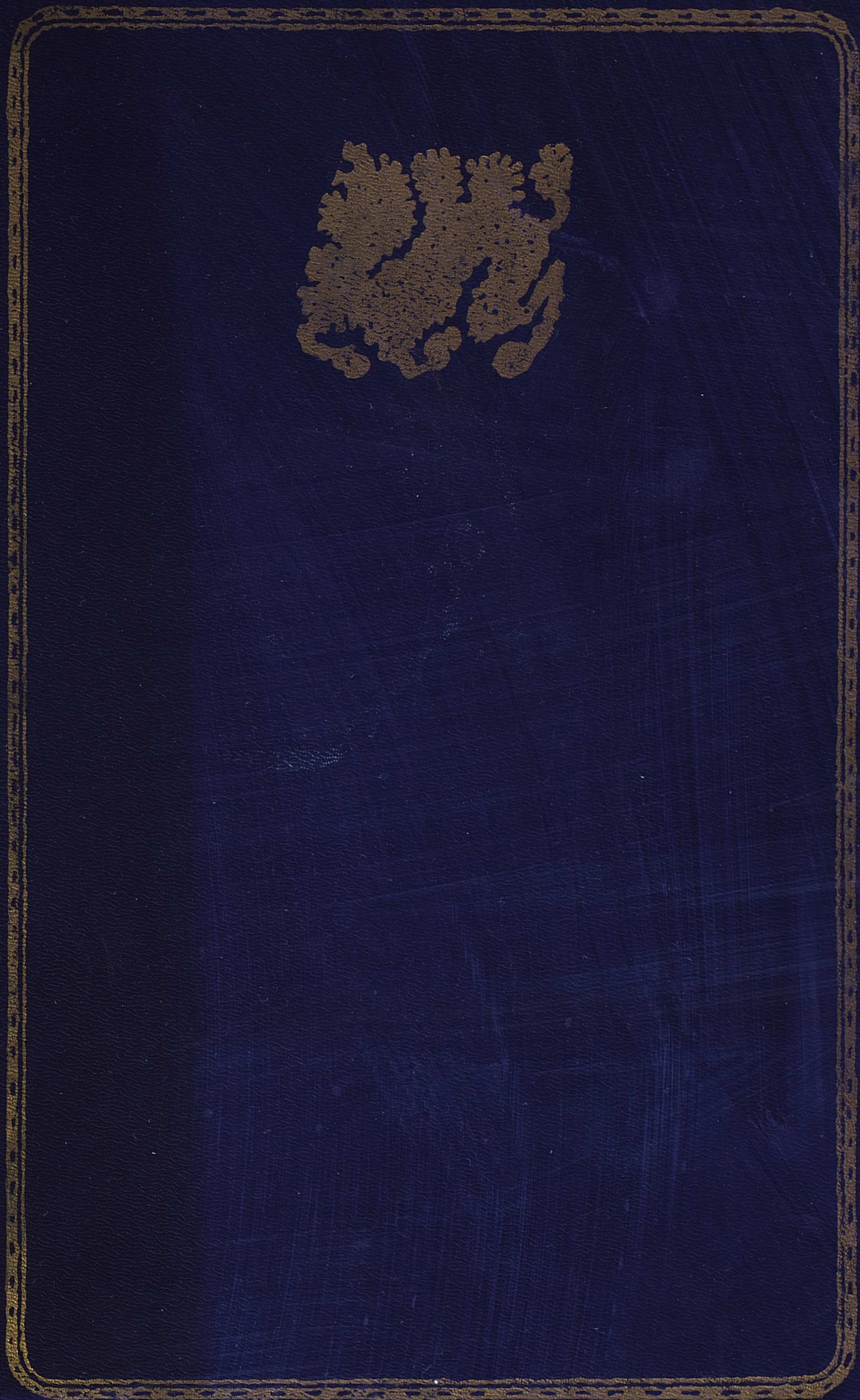
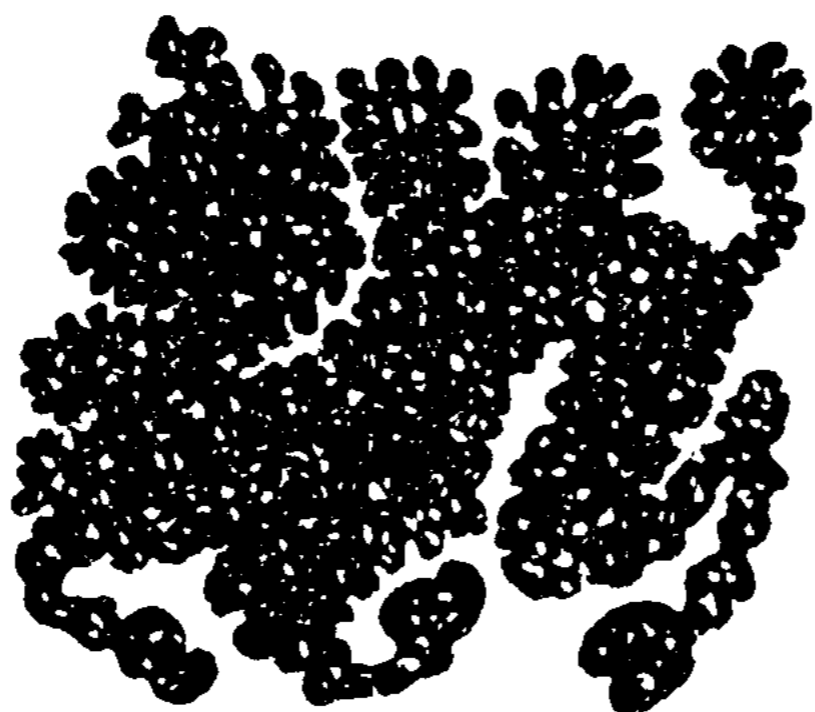

Y 2007
346 K

БОЗІНГЕН

ХАЙУАНАТТАР ЖАЙЛЫ ҚАЗАҚ ЕРТЕГІЛЕРІ

Құрастырғандар
Құрманбай Толыбаев
Қуанышбай Құрманғалиев

А Л М А Т Ы «Ж А Л Ы Н» 1985

82.512.122-34

82.3 (Каз — 6)

Б 70

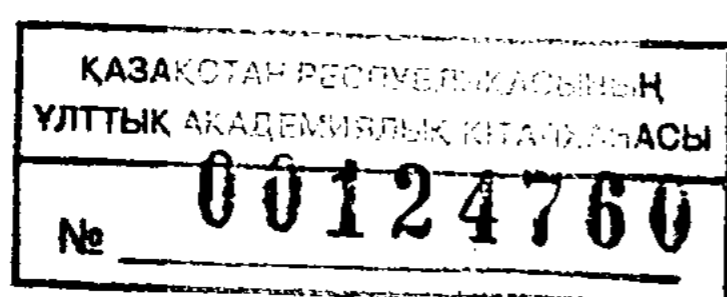
Пікір жазған Нұрқасым Қазыбеков

Бозінген: Хайуанаттар жайлы ертегілер /Құраст.
Б 70 Қ. Толыбаев, Қ. Құрманғалиев.— Алматы:
Жалын, 1985—224 бет, илл.

Бұл жинаққа хайуанаттар жайлы қазақтың халық ертегілері енген.

82.3(2Каз — 6)

Б $\frac{4803000000-025}{408(05)85}$ 102—84 © «Жалын» баспасы, 1985.

Бозінген

Бұрынғы заманда Бағланбай деген кісінің Бозінген деген бір жақсы түйесі болған екен. Бозінген өмірінде боталамаған екен. Бір күні Бағланбай аулының адамдарына:

— Менің жақсы көретін Бозінгенім боталамады. Бұған не ақыл бересіңдер?— депті.

Бұған жиналған жұрттың бірде-біреуі ақыл бере алмапты. Сонда босағада тұрған бір жетім бала былай депті:

— Айналайын, ағайлар,
Мендей жетім балалар
Босағадан сығалар!
Ақсақалдар, қақпасаң,
Мен бір сөзді айтайын,
Құлақ салып тыңдасаң,
Ашу, жанжал қылмасаң,
Тойыңды жеп қайтамын!
Бозінгенді алдырсаң,
Үстіне кілем салдырсаң,
Жібектен бұйда тақтырсаң,
Шытырма қазық қақтырсаң,
Бозінген бота туады,
Мәпелеп, шал мен кемпірге
Әлпештеп оны бақтырсаң...

* * *

Баланың сөзін мақұлдап,
Бозінгенді алдырып,
Қалы кілем жаптырды,
Жібек бұйда тақтырды,
Шытырма қазық қақтырды,
Мәпелеп, бота табар деп,
Кемпір-шалға бақтырды.

Жыл мүшелі болып, Бозінген қайып, туатын мезгілі жетіпті. Бір күні басы алтын, бөксесі күміс бота туады. Бағып жүрген кемпір-шал қуанып:

— Бағланбайдан сүйінші сұрайық!— деп бара жатса, аулындағы қу саудагерлер кемпір-шалдан:

— Қайда барасыңдар?— деп сұрайды.

Сонда кемпір-шал:

— Барып Бағланбайдан сүйінші аламыз! Ингені басы алтын, бөксесі күміс бота тапты,— дейді.

Сонда аналар:

— Сендер өздерің ғана барып, сүйінші алғандарыңмен, бастарыңа мүйіз шықпайды. Онан да қызығын барлығымыз бірдей көрейік. Ингенді сатып, пұлын бөліп аламыз. Ботасын жеті қабат темір үйге кіргізіп, сақтап, өскен соң, оны да сатамыз,— дейді.

Кемпір-шал көнбейді. Онан соң аналар кемпір мен шалды өлтірмекші болады. Сосын кемпір-шал қорыққанынан лажсыз көнеді. Бозінгенді базарға апарып сатады, бір керуеншілер түйені жетелеп алып кетеді. Сонда Бозінгеннің керуеншілерге ботасын сағынып боздап, зарлап айтқаны:

Жаралғаннан жасымнан
Күйіп-жанып сабылдым!
Тартып шеру бала үшін,
Үстіме кілем жамылдым.
Кекілімді үкілеп,
Жібектен бұйда тағындым.
Бота үшін толғанып,
Әр нәрсеге жалындым!
Ақырында аңырап,
Базар түсіп сатылдым.
Жас ботамнан айрылып,
Бұлай болар не қылдым?!
Мына жалған дүниеде,
Көрер күнім болар ма?
Мен ботамды сағындым!
Неше күндер жол бастым,
Көзімнен жасты ағызып,
Емшектің сүтін тамызып,
Өлгенде көрген ботамды
Емізбедім жағызып!
Боташымнан айрылып,
Ішім оттай күйеді,
Жүйем босап сағынып,
Тұла бойым иеді...

Кеш болған соң керуеншілер бір жерге қонады. Бозінген арман, дерті ішіне толып, әуедегі ұшқан құстардан ботасын сұрап, зарлағаны:

— Қалықтаған аспанда
Ителгі менен сұңқарсың,
Ертеменен жем алсаң,
Сәскеде барып ұшарсың!

Аспандап ұшып келдің бе?
Ел ішінде қайғырған,
Енесінен айрылған,
Зарлап, боздап қайғырған
Жетім бота көрдің бе?
«Қандай бота?» дедің бе?
Аспандап ұшып, айналған,
Түлкі көрсе, сайланған,
Түлкісін иесі байланған,
Қара ала баршын бүркітім,
Аспандап ұшып келдің бе?
Ел ішінде боздаған,
Ішкі дертін қозғаған,
Базарға сатып қоймаған,
Еркіменен тоймаған
Жетім бота көрдің бе?
«Не еткен бота?» дедің бе?
Шарықтаған күшіген,
Аспанды кезген жүрісің,
Тамам құстың зорысың.
Ел ішінде боздаған,
Ішкі дертін қозғаған
Жетім бота көрдің бе?
Күндіз ұшпай, түнде ұшқан,
Көбелекпен бірге ұшқан
Көзі қызыл үкісің.
Түндерде ұшып келдің бе?
Енесінен айрылған,
Аққудай мойны қайрылған,
Күндіз-түні зарлаған,
Көзінен жасы парлаған
Жетім бота көрдің бе?
«Не еткен бота?» дедің бе?..

* * *

Омырауы жасқа малынып,
Көрінген құсқа жалынып,
Ботасына зар күйін,
Қайнаған іште бар күйін
Жеткіз деп, жылап тапсырды
Кемпір мен шалдың үйіне.

Ұшқан құс та аяды,
Мойындары иіле,
Тау мен тас та күңіренді
Бозінгеннің күйіне!..

Бозінген сөйтіп, зарлап, көрінген құстан сұрай беріпті. Біреуінен жауап ала алмапты. Содан кейін Бозінген ботасын өлген екен деп зарлайды:

— Мен Ботамнан айрылғам,
Қарайлап, мойны қайрылған,
Сағынып, зарлап егілген,
Көзімнен жасым төгілген...
Не жазығым бар еді?!
Екі көзді сел алып,
Жылай, жылай шел алып,
Тілек тілеп зарласам,
Тілегімді берер ме?
Ботақаным келер ме?

Осыны айтып, боздап кете береді.

Керуеншілер бір жерге малдарын тынықтырып, тойындырмаққа тоқтайды, бес-алты күн еру болып жатады.

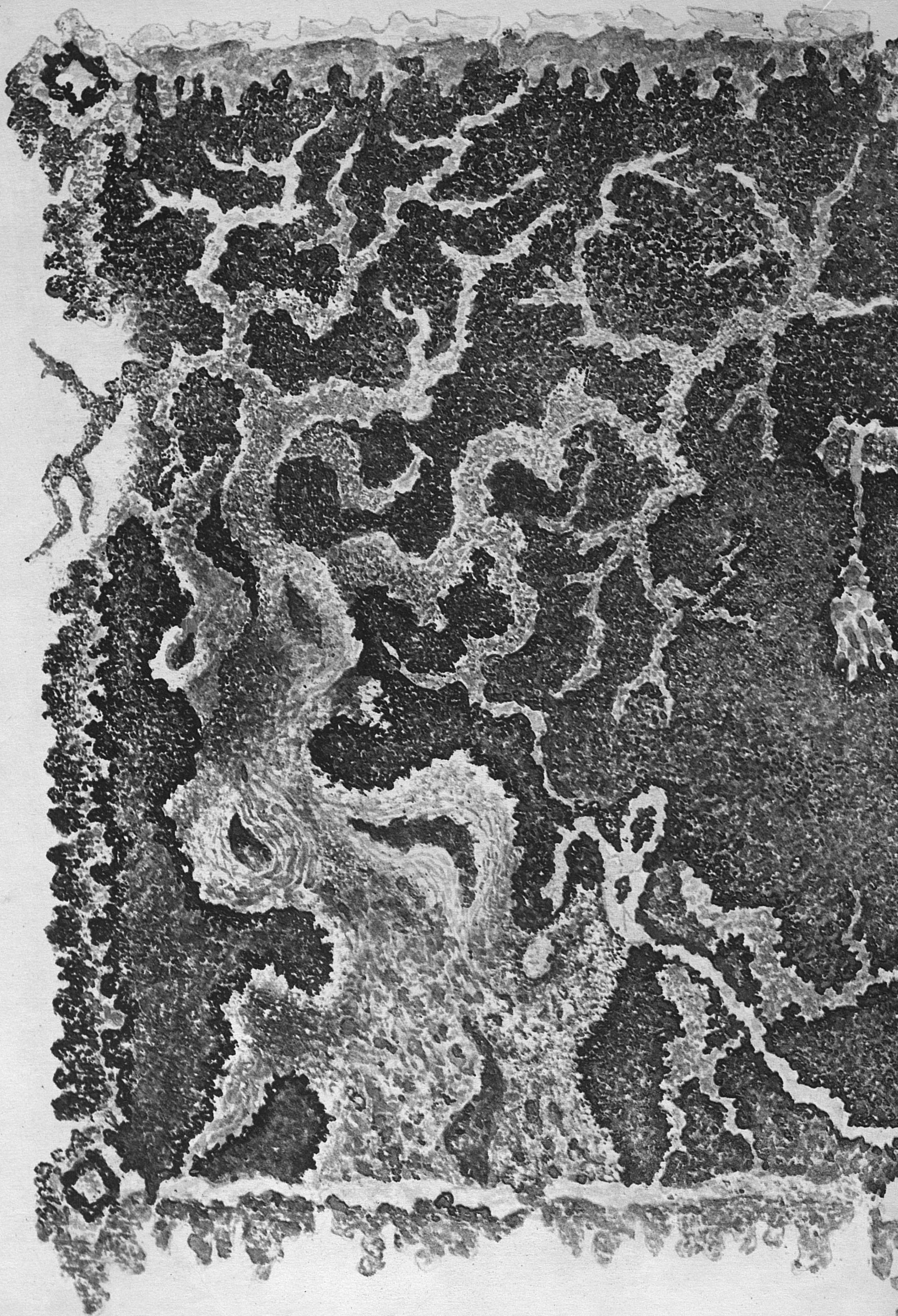
Бағланбайдың екі ұлы бар еді. Бұлар мал сатып, базардан қайтып келе жатады да, боздаған Бозінгеннің даусын естіп, таныйды. Сонда бұлар:

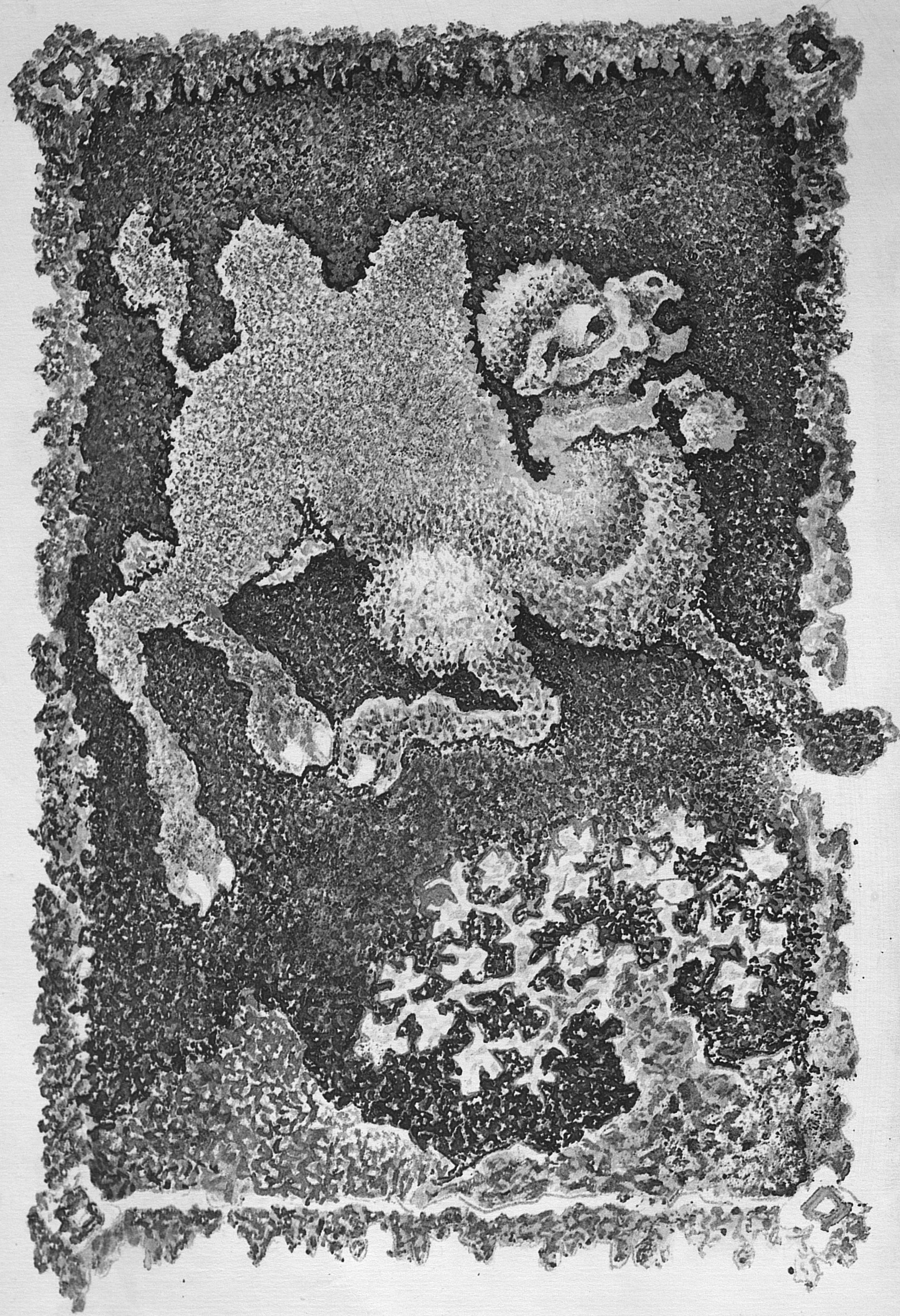
— Бұл қайдан жүр? Әлде керуенге еріп кетті ме?— деп, екеуі қоржындарын жолдастарына беріп, інгенді іздеп кетеді. Бұлар талай малды аралап жүріп, ақырында Бозінгенді табады.

«Түйені ұстап алып, жүре берейік,— деп ойлайды да,— қой, мұнымыз ұят болар! Жайын сұрайық,— деп, керуеншілерге келеді де, жай-жапсарын айтады:

— Ассалаумағалайкум,
Қонып жатқан керуендер!
Алтын, күміс артынып,
Ай түбіне бардыңыз,
Айға сұрау салдыңыз,
Бағланбайдың Бозінгенін
Қайдан сатып алдыңыз?
Алтын, күміс артты екен,
Ай қызарып батты екен,
Бағланбайдың інгенін

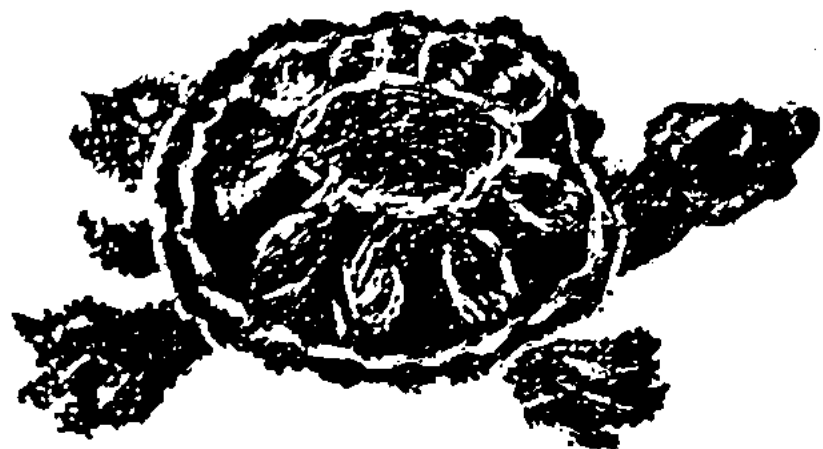

Қандай адам сатты екен?
Ай, жарықтық, Бозінген
Қандай бота тапты екен?
Анасынан айрылып,
Адасқан қудай қайрылып,
Ботақаны еңіреп,
Қайтіп тірі жатты екен?
Бағланбай деген адамның
Бозінгені бар еді,
Бір ботаға зар еді,
Оймалы, шайы кілемді
Оңдап, солдап жаптырған,
Жібектен бұйда тақтырған,
Шытырма қазық қақтырған,
Бозінген бота табар деп
Кемпір-шалға бақтырған.
Бағланбайдың інгенін
Қандай адам саттырған?
Аттың басын бұрам ба?
Кешке дейін тұрам ба?
Мінген атым қарагер,
Ертерек бізге жауап бер!
Сөзімді қабыл алыңыз,
Бұл сөзіме наныңыз,
Артынан хабар алайын,
Жеті күн тоқтам беріңіз!
Елге қарай шабайық,
Сатқанды іздеп табайық,
Пұлыңды алып берейік,
Інгенді алып қалайық.

Бұған керуен басы айтады:

— Біз талай үлкен қалаларға бардық. Қайтуға жақындағанда бір қалада біреу әкеп сатты. Алпыс ділдә беріп алдық. Ондай ботасы болса, обалына қалмайық, он күн тоқтап жатамыз. Пұлын әкеп беріп, алып қалыңыз. Он күннен кешіксеңіз кетіп қаламыз. Онда қалғаныңыз.

Екі жігіт сыдыртып отырып, бес күнде кемпір-шалдың үйіне келеді. Олардың келе жатқанын көріп, кемпір-шал жасырынып қалады.

Жігіттер ауылға келіп:

— Мінген атым қарагер,
Келген жерім талай жер.
Бозінгенді сұраймыз,
Кемпір-шал, шығып жауап бер!

Кемпір-шал шықпайды. Екі қыз бала шығып, жігіттерге жауап береді:

— Адырға шыққан бадал ма?!
Мал-жаныңыз аман ба?
Сіздер сұрап тұрғанда,
Айтпай тұрар заман ба?
Айналайын ағалар,
Басқа түссе, әл қанша?
Ай төбеде толыпты,
Жыл мүшелі болыпты,
Боталар уағы жетіпті.
Бозінгені құрысын,
Бошалап қашып кетіпті!
Кемпір-шал іздеп кетіпті,
Тигізіп жерге табанды.
Кемпір мен шал бар ма екен
Тірі көрер болар ма?..

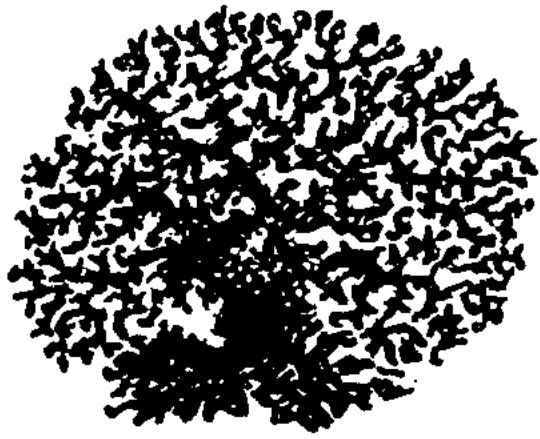
Екі жігіт ойлайды: «Ешкім сатпаған екен, өзі бошалап кеткен екен, керуеншілер бізді алдаған екен. Енді біз барғанша керуендер көшіп кетеді. Біз жете алмайтын болдық!» — деп, қапаланып тұрады. Сол мезгілде Бозінгеннің ботасы, емізік еметін уақыты болып, боздайды. Ботаның даусын есітіп, екі қызға жігіттердің айтқаны:

— Енесінен айырып,
Жас ботаны қылдың зар!
Екі жерде зарлатқан
Кемпір мен шалдың пейлі тар.
Естіледі зарлы үн,
Күңіренген жетім бота бар.
Жетім бота тірі екен.
Қуанған жүрек жарылар!

Мұны есітіп, кемпір-шал өздері шығады да, екі жігітке жалынып:

— Айыбымызды кешкін! — деп, бар шынын айтады. Жігіттер мән-жайға түсініп, кемпір-шалдың айыбын кешеді.

Жігіттер алпыс ділдәні алып, күн-түн қатып, сыдыртып барса, керуеншілер көшуге қамданып жатыр екен. Ділдәсін беріп, түйені

алып, келе жатқанда: «Ботам өлі ме, тірі ме?» — деп Бозінгеннің зарлағаны:

— Орындалды тілегім,
Қуанып келед жүрегім!
Мен ботамнан айрылып,
Еңіреп, боздап келемін.
Аман-есен бар ма екен?
Ботамды көріп, аналық,
Жарылар ма екен жүрегім?!
Жолға түсіп желемін.
Керуеннің жолынан
Аман қайтып келемін.
Өлерде көрген ботамды
Қайткенде тірі көремін?!
Керуені құрысын!
Ауыр жүкті көп артып,
Жауыр қылды арқамды.
Қуанғаннан ботама
Жыламай, қайтіп шыдайын!
Тірі көрер ме екенмін,
Боташымды — қалқамды?!
Түзелді бүгін жүрісім,
Егілді жұмсап кірісім.
Өмір, сенен тілегім,
Көрсетпе ботам терісін!
Қоқтыға біткен шайыр-ды.
Қойшылар қойын қайырды.
Өлерде көрген ботамнан
Аямас қулар айырды!
Боташымнан айрылып,
Артыма жылап қайрылып,
Жат қолында қаңғырдым,
Еңіреп, зарлап күйемін.
Жер менен көк жаңғырды.
Сүймеген жаным залымды,
Естір-ді мұңды зарымды.

Бозінген зар-күйін күңіrentіп, желе берді. Ауылға таянып, ботаның қарасын көргенде, тұла бойы иіп, түйенің жүйесі босап, жылағаны:

— Менің көріп ботамды
Емізер күнім болар ма?
Жар жағалап, жапырақ

Жегізер күнім болар ма?
Айналайын, жан ботам,
Толған айдай толар ма?!
Кекіре біткен көк ойға
Көлбетер күнім болар ма?
Сарымсақты сары ойға
Ойнатар күнім болар ма?
Бауырымдағы қара емшек
Емізер күнім болар ма?
Айналайын, жан ботам,
Басыңа бақыт қонар ма?!
Көңге біткен көк шалғын
Тартып шашар болар ма?
Көнектей толған қара емшек
Емізер күнім бар ма екен?
Айналайын, жан ботам,
Немене болып қалды екен?!
Жібектей бұйда мұрнымда
Шұбалтар күнім бар ма екен?
Бағланбайдың Бозінгені
Алтын бота тапты деп,
Қуантар күнім бар ма екен?
Жібектен бұйда мұрнымда
Түйілтер күнім бар ма екен?
Бағланбайдың інгені
Күміс бота тапты деп,
Сүйінтер күнім бар ма екен?
Мен ботамды ерітіп,
Тел қозыдай телшітіп,
Бағланбайдың үйіне
Барар күнім бар ма екен?
Айналайын боташым,
Немене болып қалды екен?!
Түйе аунаған шаңдаққа
Аунатар күнім бар ма екен?
Түйе ішінде секіртіп,
Ойнатар күнім бар ма екен?
Ұйқтап жатқан жерінде,
Қабырғадан тістелеп,
Қақ төсінен иіскелеп,
Оятар күнім бар ма екен?

Боздаған Бозінген ботасына келіп қосылып, мауқын басады.

Түлкі, қойшы, аю

Бір қойшы қой бағып жүрсе, бір түлкіні бір аю қуып келеді екен, ол бір тамға келіп кіреді. Аю да кірейін дегенде, тамның тар тесігіне кеудесі сыйып, бөксесі сыймай кептеліп қалады. Түлкі тамның бір кішкентай тесігінен жалт етіп шығып, айналып тесікке келеді де, тесіктен не әрі кетпей, не қайта шыға алмай, ілініп жатқан аюдың артынан келіп, мазақтап, аюға сарып кетеді. Оны қойшы көріп тұрады. Аю әрең деп қайта шығып, жан-жағына қаранып, қойшыға келеді.

— Е, сен не көрдің?— дейді аю қойшыға.

Қойшы:

— Мен не көрейін?.. Бір аюға бір түлкі сарып кетті. Соны ғана көрдім,— дейді.

Аю ашуланып:

— Егерде осыны біреуге айтсаң, сені жеп қоямын!— дейді.

Қойшы:

— Ойбай, ендеше айтпаймын?!— дейді.

— Жарайды. Әйтеуір айтсаң, өлесің!— деп, аю кетіп қалады.

Кешке ауылға келген соң, қойшы мұны ауылдағыларға айтады. Ауылдағы бала-шаға мұны өлең қылып айтып, ойнап жүреді. Мұны аю естіп, ыза болып, ертеңіне қой жайып тұрған қойшыға келіп:

— Е, сенің «тірі жанға айтпаймын» дегенің қайда? Енді сені жеймін!— дейді.

Қойшы жылап:

— Үш күнге рұқсат бер, үй ішіммен, ағайын-туысқандарыммен қоштасып келейін!— дейді.

— Жарайды. Үш күнге рұқсат бердім,— деп, аю кетіп қалады.

Қойшы далада жылап отырса, түлкі келеді:

— Е, қойшым, неге жылап отырсың?— дейді.

Қойшы:

— Ойбай, осылай да осылай, бәрі сенің кесірің! Енді өлетін болдым,— дейді.

Түлкі:

— Ойбай, үндеме, аюдан құтылудың амалын мен табайын! Не бересің?— дейді.

Қойшы қуанып:

— Ойбай, не қаласаң, соны берейін!— дейді.

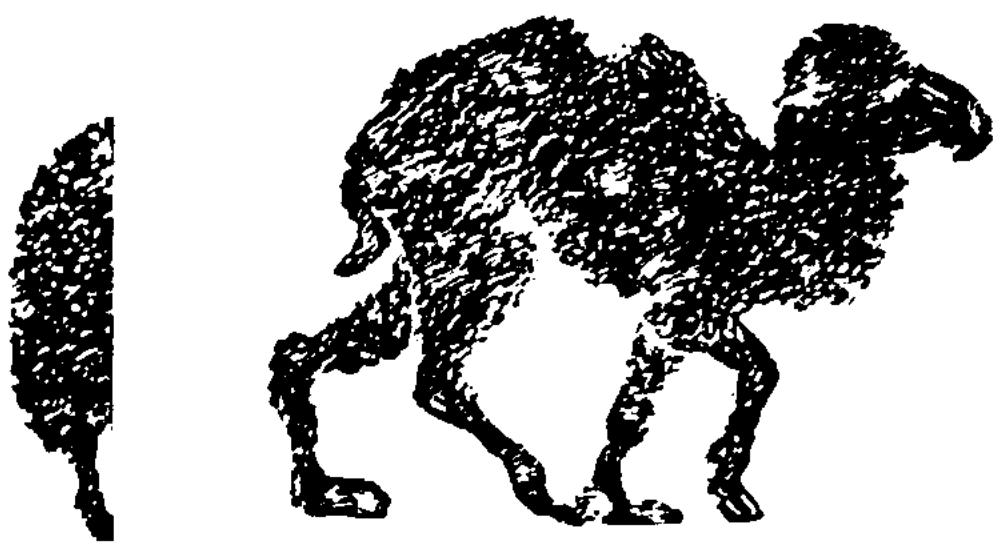
Түлкі:

— Маған бір бүйрегіңді бер,— дейді.

— Берейін,— дейді қойшы.

Түлкі айтады:

— Ауылыңа бар да, бір үлкен қап әкел! Аю келгенде, анау

жерде шаңды бұрқыратып мен жүрейін. Аю сұрар: «Анау не?» — деп, сонда сен: «Ол ханның баласы. Қатыны аюдың жүрегіне жерік болып, соны іздеп жүр», — де, аю қорқып: «Ойбай, ендеше мені жасыр. Қайда тығыламын?» — дер, сонда сен: «Мына үлкен қапқа тығыл», — деп, қапқа тығып, қаптың аузын мықтап байла да, шоқпармен ұрып өлтір!

Екеуі осыған уәделеседі. Түлкі кетеді. Келем деген күні аю келеді. Аю қойшымен сөйлесіп:

— Енді жеймін! — деп тұрғанда, алыстан бұрқылдаған шаңды көреді.

— Қойшы, анау не? — деп сұрайды аю.

Қойшы:

— Ол ханның баласы. Қатыны аюдың жүрегіне жерік болып, соны іздеп жүр! — дейді.

— Ойбай, қойшы, мені жасыра гөр! Қайда тығылам? — деп, аю сасады:

Қойшы:

— Ендеше мұнда тығыла ғой! — деп, аюды қапқа тығып, қаптың аузын шылбырмен мықтап буады да, шоқпармен ұрып, өлтіреді.

Енді түлкі келіп, күліп:

— Е, енді бүйрегінді бер! — дейді қойшыға.

Қойшы қипақтап, жыламсырап белбеуін шешеді. Белбеуін шешкенде қойшының іші шұрылдайды. Түлкі құлағын тіге қойып:

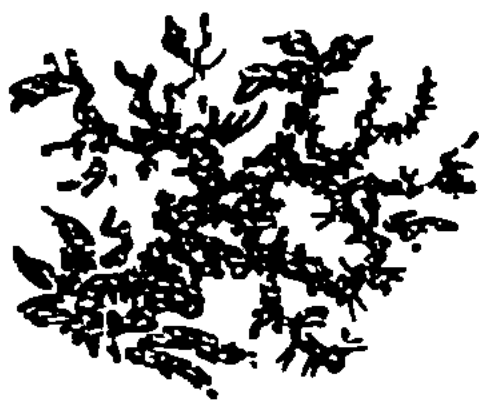
— О не, қыңсылаған? — дейді.

Сол арада қойшы:

— Түнеугүні бір тазының күшігін жұтып едім, сол енді үлкен тазы болып, ішімнен шығайын деп, қыңсылап жатыр, — дейді.

Түлкі қорқып:

— Ойбай, қойшы, ендеше дос болайық! Тазы шығып кетпесін, мен қашайын! — деп, қаша жөнеліпті.

Түйе, арыстан, қасқыр және түлкі

Бір түлкі жортып келе жатып, лағып бара жатқан бір түйеге кездеседі.

— Түйем, қайда барасың?— дейді түлкі.

Түйе:

— Оты мол, суы мол жер іздеп барамын,— дейді.

Түлкі:

— Ендеше, екеуміз жолдас болайық,— дейді.

Түйе:

— Болсақ болайық,— дейді.

Екеуі келе жатса, бір қасқыр келіп жолығады.

Қасқыр:

— Е, қайда барасындар?— дейді.

Бұлар:

— Оты мол, суы мол жер іздеп барамыз,— дейді.

— Ендеше үшеуміз жолдас болайық,— дейді.

Қасқыр жолдас болып жүріп келе жатса, бір арыстан келіп кездеседі.

Үшеуі:

— Оты мол, суы мол жер іздеп барамыз,— дейді.

Арыстан:

— Ендеше төртеуміз жолдас болайық,— дейді.

Төртеуі жүріп отырып, өзі нулы; өзі сулы, биік таулы жерді тауып, мекен қылып жүреді. Арыстан, қасқыр, түлкі уақ аңтышқан аулап жеп жүреді. Түйе шүйгін жердің оты мен суына жардай болып семіреді. Қыс болып, уақ аң таусылып, арыстан, қасқыр, түлкі — үшеуі ашығады. Көздеріне түйеден басқа ештеңе көрінбейді. Олар Түйені жемек болады. Түйе жолдастығын айтып, жылайды. Сонан соң түйеге біраз тимей жүріп, әбден ашыққан соң үшеуі ақылдасып, түйемен сөйлесуге түлкіні жібереді.

Түлкі түйеге келіп айтады:

— Қыс болса мынау: ақ қар жауып, боран соғып тұр. Жердегі шөптің бәрі қар астында қалды, енді аз күнде сен байғұс аштан өліп қаласың ғой. Саған жаным ашығаннан бір ақыл айтқалы келдім,— дейді.

Түйе:

— Айта ғой,— дейді.

Түлкі:

— Сен қыс ішінде бүйтіп әрі аштан, әрі жылы қораң жоқ, суықтан өлгенше, өзіңді бізге сат. Жаз шығып, көктем туғанда сені боталы інген қылып берейік,— дейді.

Қу түлкінің сөзіне аңқау түйе көніп:

— Жарайды,— дейді.

Осы сәт қасына келген арыстанға түлкі:

— Ал... Арсеке! Неге қарап тұрсыз! Қимылдаңыз,— деді. Арыстан түйені ә дегенше жайратып тастайды.

Түлкі тұрып:

— Арсеке! Сіз деміңізді алып, жата тұрыңыз, біз мұның терісін сойып болған соң, хабар етеміз,— дейді.

Арыстан:

— Сендер жеп қоярсыңдар!— дейді.

Түлкі:

— Ойбай, тақсыр, о не дегенің!— дейді.

Арыстан:

— Олай болса, жақсы!— деп, бір жерге барып жатып қалады.

Түлкі мен қасқыр екеуі тістерімен терісін жыртып, түйені союға кіріседі.

Түлкі тұрып қасқырға:

— Ал, Қасеке! Мен бөксе жағын сояйын, сіз бас жағын сойыңыз,— дейді.

Қасқыр түйенің басының парша-паршасын шығарып, терісін жыртып, көз майын шығарып қояды. Түлкі мұны көріп, қасқырға айтады:

— Ал, Қасеке! Сіз енді бөксе жағын сойыңыз, мен бас жағын сояйын.

Қасқыр барып бөксесін сояды.

Түлкі қасқырға білдірмей, түйенің көз майын ойып жейді де, қасқырға:

— Сіз алдыңғы аяғын сойыңыз, мен артқы жағына барайын,— дейді.

Қасқыр алдына алданып жатқанда, түлкі іш майын суырып жеп қояды, тағы да қасқырға:

— Сіз соя тұрыңыз! Мен жүгіріп Арсекеңе барып келейін. Неғып жатыр екен?— деп жүгіріп кетеді.

Арыстан мұны көріп, жатқан орнынан тұра келіп:

— Сойып болдыңдар ма?— дейді.

Түлкі:

— Сойып болдық! Бірақ мен бір нәрседен қорқып келдім,— дейді.

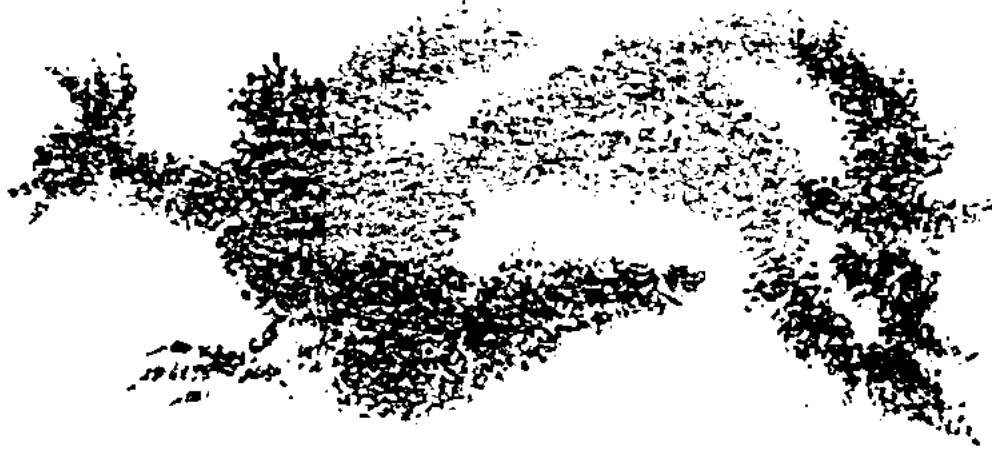

Арыстан:

— Неден?— деп сұрайды.

Түлкі:

— Қасқыр айтқан шартта тұрмай, түйенің көз майы мен іш майын жеп қойды. Мен осыны сізге айтайын деп келіп едім,— дейді.

Арыстан ашуланып, ақырып қасқырға келеді. Қасқыр қорық-

қаннан қаша жөнеледі. Арыстан қуып кетеді. Қасқыр мен арыстан бір қырдан асып, көрінбей кеткенде, түлкі түйенің бар етін бір шұңқырға сүйрелеп апарып қояды да өзі арыстанның артынан жүгіре жөнеледі.

Арыстан қасқырды қуалап, шаршап келе жатқанда, түлкі оған қарсы жолығады.

Арыстан түлкіге:

— Қайда барасың? — деді.

Түлкі:

— Қасқырдың кесірі бәрімізге тиді! — дейі.

Арыстан жөн сұрайды:

— Неге?

Түлкі айтады:

— Сендер кеткен соң түйе тұра келіп: «Мен сендерге сатылмаймын, мына қылықтарыңа қарағанда түбінде мені төлемейді екенсіңдер!» — деп, терісін жалбыратып, ішегін сүйретіп, кетіп қалды.

Арыстан:

— Қай жаққа қарай кетті? — деп сұрайды.

Түлкі айтады:

— Осы қырдан асып кетті.

Арыстан:

— Қап! — деп, нұсқаған жаққа қарай тартады.

Түлкі тамағын тойдырып алып, жортып келе жатса, бір жерде қасқыр шаршап жатыр екен, түлкі қасына жетіп келеді.

Қасқыр түлкіге:

— Мені арыстанға шағыстырып жүрген сенсің ғой! — деп, ашуланады.

Түлкі айтады:

— Мені де қуып жіберді. Мені кім шағыстырды сонда?

Қасқыр бұған нанып қалады:

— Енді қайда барып тұрамыз?

Түлкі:

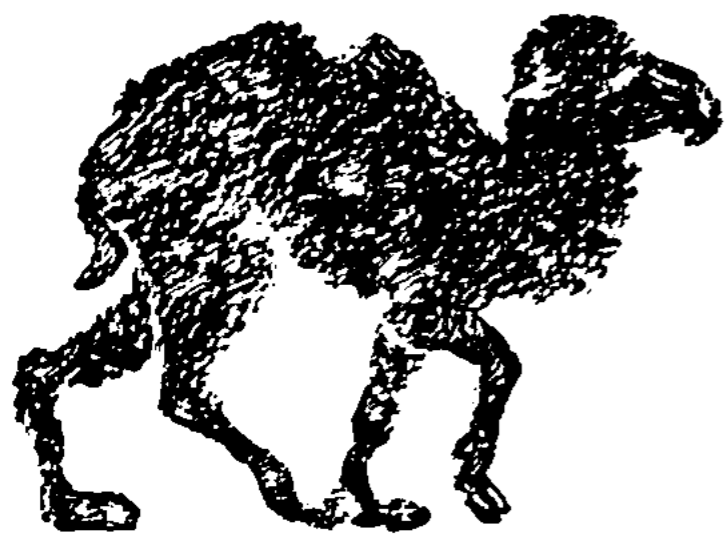
— Жүре берейік, бір нәрсе табармыз, — дейді.

Сөйтіп, екеуі келе жатса, алдарында бір жарты құйрық жатыр.

Қасқыр:

— Мұның бір бәлесі бар шығар? — деп, жеуден қорқады.

— Сен қорықсаң, өзім жеймін! Бүгін базар, мұның не бәлесі бар дейсің! Жұрт базарға барғанда құйрық арзан болған-ды, арзан құйрықты көбірек алған-ды, ал, қанжығасына бос байлап, үйіне шауып бара жатқанда түсіп қалған шығар. Жеймін! — деп, түлкі қулықпен ұмтылғанда, қасқыр:

— Өзім жеймін!— деп, құйрықты асап қалғанда, астында қақпан бар екен, қақпанға қасқыр түседі де қалады.

Сонда түлкі:

— Ал, Қасеке, шамасы сіздің етіңізді мен жейтін болдым ғой!— дейді.

— Қалай жейсің?

Түлкі:

— Ертең қақпанның иесі келсе, сені көріп, теріңді сойып алады, етіңді тастап кетеді. Сосын оны мен жемей, кім жейді?— дейді де, бір шұңқырға барып, тығылып жата береді. Ертеңіне аңшы келіп, қасқырды көріп, терісін сойып алады да, етін тастап кетеді. Ол кеткесін түлкі қасқырдың етін жеп, тойып алады.

Түлкі онан қайтып келе жатқанда арыстанға жолығады. Түлкі оны көріп:

— Арсеке, қайдан келесіз?— дейді.

Арыстан:

— Мен түйені таба алмадым,— дейді.

Түлкі айтады:

— Тақсыр! Сіздің атаңызды көріп едім, осы тауда аң аулап жүретін еді. Аңдарды қарғып басып алып жейтұғын еді.

Сонда арыстан айтады:

— Қалайша қарғушы еді, сен көрсет, мен қарғып көрейін.

Түлкі айтып береді. Түлкі әңгімесін одан әрі жалғап:

— Сіздің тұлғаңыз атаңыздан кем емес екен!— дейді.

Сонда арыстан кейін шегініп, алға жүгірсе де, жардың басына жеткенде кілт тоқтайды. Түлкі тағы да:

— Әй, Арсеке! Егер қарғи алсаңыз, нұсқаңыз атаңызға ұқсап тұр,— дейді.

Сол уақытта жардың астына бір киік келіп қалады, Арыстан оның үстіне қарғып түскенде, сүйектері күл-парша болады. Сонда түлкі келіп:

— Арсеке, бір жеріңіз ауырып қалды ма?— деп сұрайды.

Арыстан:

— Сынбаған сүйегім жоқ,— дейді.

Түлкі мұның қимылдауға шамасының келмейтінін біліп, қоң етін ойып жей бастайды. Сонда арыстан:

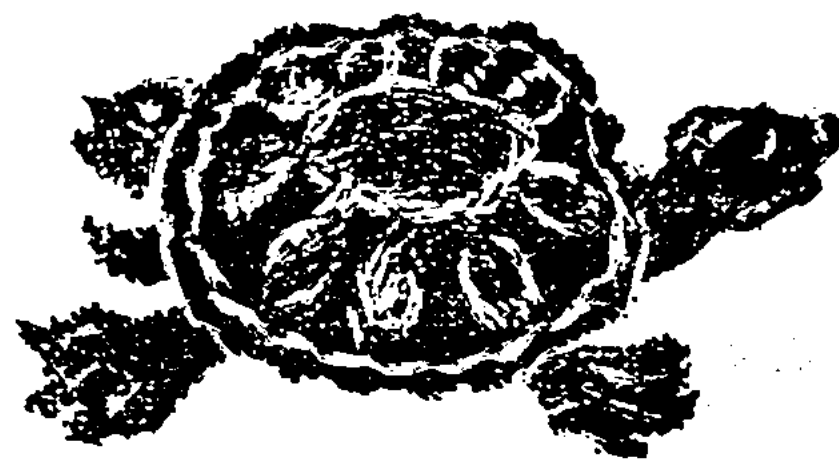
— Әй, түлкі, әуелі көз майымды жеші,— дейді.

Түлкі:

— Арсеке, несіне асығасың! Бұйырса, сенің сан майыңды да жейтұғын болдым ғой,— дейді.

Арыстанды және жеп алады. Сөйтіп, қу түлкі қыстан тоқ шығыпты деседі.

Түлкі, тасбақа және кене

Баяғы заманда бір түлкі, бір тасбақа және бір кене — үшеуі жолдас болып келе жатса, бір жерде бір уыс тары жатыр екен. Үшеуі ойласып:

— Мұны тұқым қылып, жерге егіп, көбейтіп, бөліп алайық, — дейді.

Түлкі бір жарды көріп:

— Мен осы жарды сүйеп тұрайын, болмаса құлап кетер, — деп, көлеңкені саялап, жатып алады.

Тасбақа байғұс жер тырналап, кене сорлы тарыны жиып, егіп, әлекке түседі. Сөйтіп, көп бейнет шегіп, піскен соң ол тарыны орып алады. Бастырғанда бір аяқ тары болады. Біреуі барып, түлкіні шақырып келеді. Түлкі келе сала:

— Бұл тарыны үшеумізге бөлуге болмайды. Үшке бөлгесін бұл әрқайсымызға қаншадан тиеді дейсің. Онан да үшеуміз жарысып, қай озғанымыз алайық, — дейді.

— Мақұл! — деп, үшеуі бір жерге келіп, қатарласып тұрады. Түлкі: — Ал кеттік! — деп, жөней бергенде, кене түлкінің башпайына жабысып, бірге кетеді. Түлкі өліп-өшіп, барынша жүгіріп келіп, қырманға отыра бергенде, кене:

— Ай, сорлы, мені басып өлтіресің бе? — дейді.

— Ой, сен қашан келдің? — дейді түлкі.

— Сен бағана «Ал кеттік!» дегенде-ақ мен келіп қалғамын! — дейді кене.

Екеуі дауласып жатқанда, аузы-мұрны қан-қан болып, тасбақа келеді. Келе сала:

— Ойбай, түлкі, мен бір бөле көріп келдім! Жаңа сендердің артыңнан екі қарагер аты бар, қара бүркіті бар және екі тазысы бар екі адам келіп, жаңағы қасыңдағы түлкі жолдасыңды тауып бер деп, менің аузы-мұрнымды қан қылды. Сонда да айтқаным жоқ, осы жаққа қарай келе жатыр, — дейді.

Түлкі:

— Айналайындар-ай, мені айта көрмеңдер! Мына тарыны екеуің тең бөліп ал, мен сендерге риза болайын. Олар келсе: «Білмейміз қайда кеткенін» деңдер, — деп, тұра жөнеліпті.

Сөйтіп, тарыны тасбақа мен кене бөліп алыпты.

Түлкі мен маймыл

Бір күні түлкі жортып жүріп, қақпан үстінде өліп жатқан бір балықты көреді. Түлкі балықты құйрығымен сипап, тартып қарайды, бірақ қақпаннан шығара алмайды. Балық үлкенірек екен, түлкінің құйрығының қуаты келмейді.

Балықты алып жей алмай, ызаланып, жолмен жортып келе жатса, түлкінің алдынан бір маймыл ұшырайды. Түлкі маймылды көріп, басын төмен салып, құйрығын бұлаңдатып, еркелеп, ыржаңдай күліп, сәлем береді. Маймыл сәлемін алып:

— Жол болсын, түлкі би! Бұрын мұндай құрмет қылмаушы едіңіз, енді қалайша құрмет қылдыңыз? — дейді.

Сонда түлкі айтады:

— Сүйінші беріңіз, патша сайламаққа келдік! Көп аңдар, көп жандар кеңес қылып еді. «Арамыздан патша сайлаймыз» деп маған ақыл салды. «Сенің білімің көп еді, осы кеңесіміз мақұл ма?» — деді. Мен: «Менен маймылдың білімі көп, адамзатқа ұқсайды. Менің тілімді алсаңыздар, маймылды патша сайлаңыздар, үлкен-кішіміздің жайымызды білер, әділетсіз іс қылмас. Егер арыстан патша болса, онда күші көп, өзіне ықтияр тиген соң, ойына келген ісін қылар, жазықты, жазықсызға қарамай, нашар жандардың барлығын қырып тастар; алдына ешкім арыз айтып келе алмас, әулетімен құртып жіберер!» — дедім. Жиылғандарға менің ақылым ұнады. «Түлкі бидің ақылы — табылған ақыл», — деді. «Патша сайламаққа арыстан жарамайды екен, бәрімізге де зиян келтіреді екен, маймылды патша сайлайық, нашардың сөзін тыңдар адамзатқа ұқсаған әділетті, ақылы көп шығар, тез тауып келіңіз», — деді. Сіздің қайда екеніңізді білмей, жан-жануар тұс-тұс жаққа қарап, іздеп кетті. Бәрінен бұрын сізге келіп мен жолықтым. Құрмет қылып тұрғанымның мәнісі осы еді.

Маймыл бұл сөзге қуанып, түлкінің аузына қарал, миық тартып күліп:

— Мақұл! Халық ұнатса, патшалықтан несіне қашайын. Әлім келгенше әділетпен іс қылармын. Түлкі, сенің жақсылығыңды ұмытпаспын, «Келіннің бетін кім ашса, көзіне сол ыстық» деген. Сүйіншіңді оңдап берермін. Қолыма билік тиген уақытта, сенің айтқан сөзіңді жерге тастамаспын. Жүргін, бастағын, — дейді.

Түлкі біраз жерге бастап келеді де, манағы қақпан мен балыққа жақындаған уақытта тоқтап тұра қалады. Маймылға қарап:

— Әй, патша! Бір өтінішім бар, менің қарным аш. Сіз бір

дуа қылыңыз. Мен: «әумин!» десем, құдай қабыл қылар. Бір тамақ табылып қалар,— дейді.

Сонда маймыл өз тілімен дуа қылады. Түлкі:

— Әумин!— деп, алдыңғы екі аяғын көтереді. Дуа қылып болғаннан соң, түлкі маймылды бастап, бір қырдан қылт етіп шыға келгенде, манағы қақпанға қойған балыққа жолығады.

Сонда түлкі маймылға:

— Сіз дуа қылып едіңіз, мен «әумин!» деп едім, сонымыз қабыл болған екен. Даяр тамаққа жолықтық. «Өлмесін деген құлға өлі балық жолығар» деген осы. Міне, жеңіз!— дейді.

Сонда маймыл:

— Қарным ашты деген едің, өзің жей ғой! Мен бүгін ас жемесем де қуанышыммен-ақ тоқпын,— дейді.

Түлкі:

— Ей, маймыл патша! Егер алты күн аш жүрсем, астың алдын әуелі сіз татпай, қайтіп жеймін. Би патшасынан бұрын ас жемейді. Аш та болсам, әдепсіз қылық көрсетпейтін білімді бидің баласымын,— дейді.

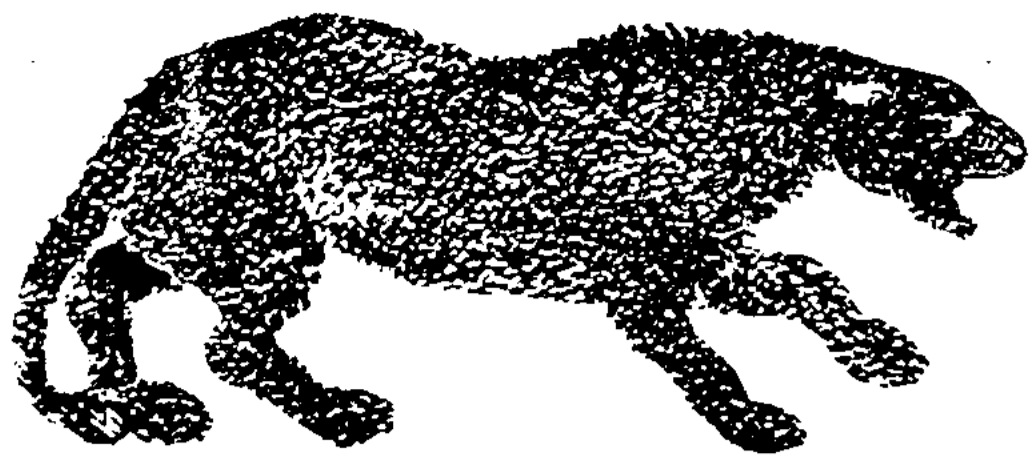
Сонда маймыл қақпанға қарай аяғын бір басып қалғанда сарт етіп аяғын шабады. Қақпанның серпуімен балық ыршып барып, басқа жерге түседі. Түлкі қағып алып жеп қояды. Сонда маймыл ойлап тұрып:

— Патша болған соң ғана кешемін! Пәледен аяғымды құтқар!— деп түлкіге жалынады.

Сонда түлкі:

— Ей, маймыл! Әр алуан ойыншы едің, ойнап айтасың ба, шындап айтасың ба? Амалды сөкпе, абыройды төкпе! Арыстаннан сені жақсы деп келгенімде, ақуалың осы ма? Аяғыңнан ұстаған қақпанды көтере алмай, жын ұрды ма? Аузыңнан ащы-ащы сөз шығады. Екі бақ бар: бірі басқа қонады, екіншісі аяққа қонады. Маймылеке, мәнісі осылай болады. Аяғыңнан қан қақса да отыр! Аузыңнан зар қақса да отыр! Тепкілесен кетпейтін темір бақ қонды! Қақпанға сені патша қылдым! Қайыр қош, аман бол, патшалығың баянды болсын!— деп, жөнеле береді.

Түлкі мен ешкі

Бір түлкі жүгіріп келе жатып, абайсызда бір терең апанға түсіп кетіпті. Шыға алмай тұрғанда, бір ешкі су іздеп жүріп, әлгі апанға кез болып, түлкіні көреді.

— Ей, түлкі батыр, не қылып тұрсың? — депті.

— Ой, не қыласың, жаным жай тауып тұр. Қырда әрі сусап, әрі ыстықтап өліп едім. Апанның іші әрі салқын, әрі түбінде тұп-тұнық суы бар екен, — депті түлкі.

Мұны естіп ешкі: «Мен де салқындайын, әрі су ішейін» деп ойлап, секіріп апанға түсіпті. Сонда түлкекең секіріп ешкінің үстіне мініп, онан мүйізіне табан тірепті де, ырғып далаға шығып, жөніне кетіпті.

«Өтірікке алданба, басың бәлеге душар болар» деген сөз осыдан қалыпты.

Тышқан мен жылан

Бір тышқан тамақ аулап, ініне қайтып келсе, онда бір жылан жатыр екен. Тышқан мұнан жаман қорқып, қуып шығаруға батпай, ақыл сұрай, өзінің қайғысын айтқалы көршілеріне барды. Ақылды тышқандар жиылысып отырып, кеңесін айтыпты:

— Сен ол інді тастап, өзге ін қазып ал. Жылан сенің ініңді тартып алғаны әділдік емес, бірақ оған қылар еш айла жоқ. Оған тиіп не қыласың? Мазасын ала берсең, өзінді жеп қояды, оған ештеңе қыла алмайсың.

Тышқан бишара қайғырса да, үндемей қойыпты. Бірақ қалай кегін алуды ойлайды.

Бір күні сейілдеп келе жатса, інінің аузында жыланның күн шуақта жылынып жатқанын көріпті. Жанында бір кісі ұйқтап жатыр екен. Тышқан барып оның мұрнын тістеп алып, жыланға қарай тұра қашыпты. Кісі оянып, тұра қуады. Қараса, алдында жатқан жыланды көреді. Тышқаннан мұның зияны көбірек болған соң, кісі жыланды өлтіруге алданып қалыпты да, тышқанды қоя беріпті.

Сөйтіп, кегі қайтқан тышқан өз ініне қайта келіп тұрыпты.